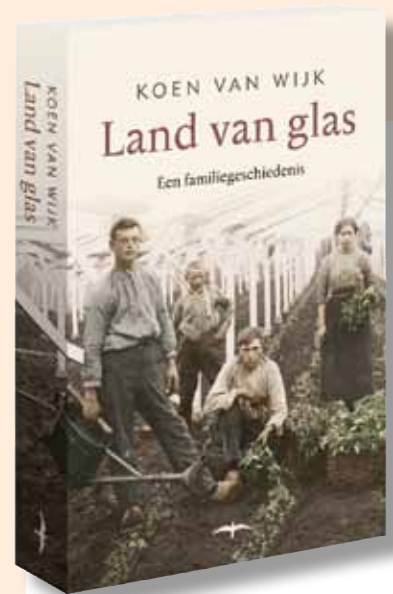

Drie generaties onder glas

Een van de belangrijke Nederlandse exportsectoren is de tuinbouw. Komkommers, sla, tomaten, aubergines en paprika's worden in gigantische hoeveelheden voor binnen- en buitenlandse consumptie in kassen geproduceerd. Hoe dat zo gekomen is, is onderwerp van *Land van glas*. Land- en tuinbouwjournalist Koen van Wijk, zoon van een tuindersdochter en een kasverwarmingsinstallateur, beschreef de geschiedenis van de Zuid-Hollandse (Hillegersberg, Bergschenhoek, Bleiswijk) familie Moerman. Een fascinerend verhaal van hard werken, technische innovatie en expansie. Van 'platglas' tot kassen van zes meter hoog. Van afhankelijkheid van de zon tot een eigen warmtekrachtcentrale. Van om vier uur, ruim voordat de school begint, met de hele familie tomaten plukken, tot het inhuren van groepen Poolse werknemers. Van productie van sla 'van de koude grond' tot teelt op glaswol. In ruim honderd jaar is er heel wat veranderd in de glastuinbouw. Daar is deze sector niet uniek in, maar tijdens het lezen van dit boek heb ik mij wel afgevraagd waarom het standaardwerk *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* geen aandacht schenkt aan deze bedrijfstak. Gezien de ontwikkelingen had dat makkelijk gekund. Toen Bram Moerman in 1895 werd geboren, was zijn toekomst al bepaald. Als zoon van een tuinder was het duidelijk dat je, zodra je ook maar iets kon doen, meehielp in het bedrijf. Dat betekende dat hij tijdens oogsttijd vanaf een jaar of acht voor dag en dauw werkte op het land, waarbij school pas in zicht kwam wanneer de werkzaamheden afgerond waren. Lezen, schrijven en vooral rekenen was wat geleerd moest worden en toen hij dat op zijn elfde onder de knie had, was school verleden tijd. Gelegen tussen Rotterdam en Den Haag was de afzetmarkt zeker,

vooral toen Engeland als exportmarkt erbij kwam – komkommers werden 'Engelse komkommers' genoemd. Tuinbouwgewassen profiteerden van het door de Noordzee getemperde gematigde klimaat, maar de tuinders waren wel afhankelijk van Rotterdamse handelaren. Daar kwam verandering in toen men begin twintigste eeuw een coöperatie oprichtte, waarna de 'veiling bij opbod' in zwang kwam. Rond de Eerste Wereldoorlog moest enig scepticisme overwonnen worden toen de tomaat werd geïntroduceerd. Brecht Moerman investeerde in een nieuw type kas – 'een warenhuis' – en profiteerde al snel van de aantrekkelijke markt. Niet dat het altijd hosanna was: het weer kon veel verpesten, maar ook de crisis deed zich, mede door het lang vasthouden aan de 'gouden standaard', hard gevoelen. Er was toen al enige tijd sprake van 'stooktuinbouw', waardoor al vanaf januari de eerste tomaten geleverd konden worden. De oorlog maakte in één klap een einde aan de crisis. De landbouw werd ingekapseld door de Duitse oorlogseconomie. In de kas werd tabak geteeld.

'Nooit meer een hongerwinter' gaf een krachtige impuls aan de Nederlandse voedselproductie. Nieuwe technieken – onder meer zaadveredeling – zorgden voor hogere productiecijfers en met tien kinderen (soms in een eigen bedrijf) kon veel geproduceerd worden. Daar stond overigens geen loon tegenover: de kinderen kregen wat zij nodig hadden, maar salaris zat er niet in... De jaren vijftig bleken gouden jaren. Grotere kassen, de vervanging van kolenketels door aardolieketels, een nieuwe vrachtwagen en een hemelsblauwe Chevrolet voor de gearriveerde Bram, het kon niet op. Een rijkstuinbouwvoorlichter bracht kennis, onder andere over bemesting en gewasbescherming, van de ene naar de andere

Land van glas. Een familiegeschiedenis. *Koen van Wijk* (Thomas Rap, Amsterdam 2017), 318 blz., € 19,99

tuinder. En waarom ook niet, alles wat men produceerde werd toch wel afgenomen. Dat werd nog eens gestimuleerd door de Europese eenwording en vooral door de opkomst van de supermarkten. Er moesten arbeiders (eerst Nederlandse, later Turkse en Marokkaanse) in dienst worden genomen. Begin jaren zeventig bracht de gasaansluiting, niet veel later gevolgd door klimaatbeheersing. Met de jaren tachtig kwam de energiecrisis én een derde generatie Moermannen met een eigen bedrijf. De kassen werden steeds groter en hoger, computers deden hun intrede, maar ondanks steeds hogere opbrengsten kwamen de grenzen aan de groei in zicht. Emigratie naar Canada bood mogelijkheden. Ook de veiling bleek zichzelf overleefd te hebben.

Het idee voor *Land van glas* heeft Koen van Wijk opgedaan na het lezen van *Het zwijgen van Maria Zachea* van Judith Koelemeijer. Koelemeijer is een betere schrijver, maar Van Wijk heeft met de glastuinbouw een bedrijfstak van groter belang. Het wachten is op een publicatie over een familie van fabrieksarbeiders.

Ger Jan Onrust